

K
A
R
E
L

Č
A
P
E
K

Knihy

Z

Z

K
R
I
T
I
K
Y

Knihy

Knihy

7

V nynější „vážné a kritické“ době vystupuje jednou nebo dvakrát denně před naše svědomité oči nějaký „úkol“; kdekterý temný kout v novinách a revuích se náhle zjasní novým „úkolem“, jenž nám ukazuje cestu k lepšímu zítřku. Nevím již, co vše je národním úkolem: mít zdravé děti, být členem Muzea, koupit si Zlatou knihu V. B. Třebízského, vstoupit do strany, být eugenikem, pamatovat na hladové, podporovat steré účely, stavět nové divadlo, zřídit nové školy a tak dále. Nemluví, probůh, proti dobrým a užitečným věcem, které tu na nás vystupují jako Úkoly, nýbrž jen — a dokonce nesměle — proti tomu, abychom z nich dělali pouze úkoly. Mohou přece být ještě ledacím jiným: libostí, potěšením, zábavou, pýchou, úlevou, láskou, ztřeštěností. Táži se, nebylo-li by v Čechách veseleji, kdyby bylo lidem rozkoší a nikoliv úkolem být třeba členem Muzea; kdyby bylo národní zábavou a nikoliv národním úkolem stavět nové a pěkné školy; kdybychom dávali chudým jíst, protože nás to ukrutně těší, a ne proto, že v tom vidíme úkol; kdyby naše zlaté měšce se otvíraly z nezkrotného dobročinného temperamentu, kdybychom dělali „vše pro vědu, vše pro umění, vše pro budoucnost jen z jarých a účastných osobních pohnutek. „Úkoly“ vedou a opravují život, kdežto osobní pohnutky jej žijí. Z úkolu máme humanitu, ale ze srdce ji žijeme. Slovo „úkol“ je protiva k slovu „přirozenost“; nevím přesně, co je národní přirozenost, ale přál bych jí, aby v ní byla aspoň větší část toho, co dnes jmenujeme „národními úkoly“.

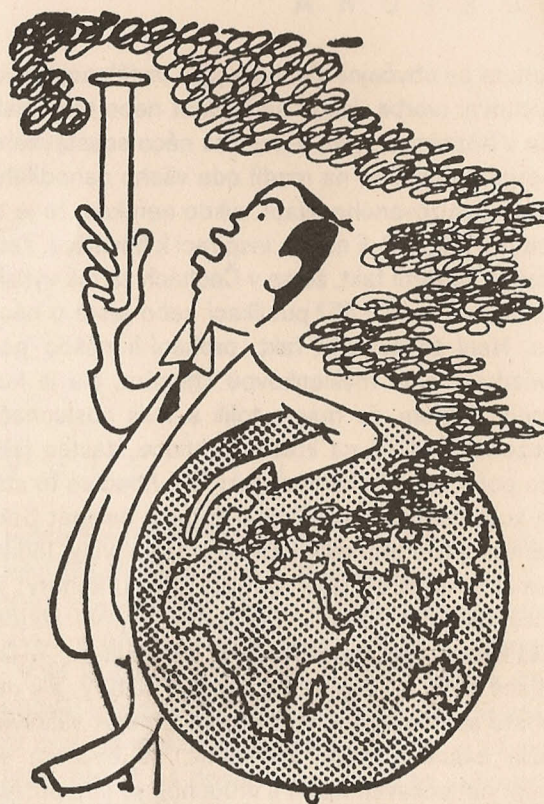
S T A N O V I S K O

Říká se s oblibou „zaujmout stanovisko“. „K této věci jsem ještě nezaujal stanoviska.“ Podle tohoto příznačného rčení „stanovisko“ je něco, co leží vně člověka; nikdo neřekne „zaujal“ jsem mínění nebo víru, „zaujal“ jsem souhlas nebo odpor; vše vniterné naopak „zaujme“ nás. Proti tomu však zaujal jste stanovisko souhlasné nebo vyčkávací, blahovolné, stavovské, odmítavé; zcela tak jako byste zaujal místo, lavičku, postoj, něco s vámi skoro nesouvisejícího a z vás nevyrostlého. Právem se říká: „ze stanoviska socialismu“ má se věc tak, „ze stanoviska konzervativního“ onak, poněvadž obě stanoviska mohou mně být cizí, mohu se na ně zkusmo odebrat jako na Letnou nebo do Riegrových sadů, abych se pokochal pohledem na svět vyhlídek velmi různých. Na každém stanovisku mohu, ale nemusím být; mohu vidět svět z vysokého stanoviska, ale nemusím při tom být vysoký člověk. Ani ve snu vám nenapadne říci, že jste zaujal ke kousavému psu stanovisko odmítavé nebo k horké polévce stanovisko vyčkávací; vaše reakce na psy a polévky je příliš přirozená, než abyste jí dávali jméno „stanoviska“. Ale zato ve věcech veřejných a lidských máme už jenom stanoviska. Místo abychom přetékali souhlasem nebo byli strženi odporem, trpěli nejistotou, nebo nevěděli kudy kam, „zaujímáme stanovisko“ souhlasné či odmítavé, vyčkávací nebo neutrální, a to doslovně a doopravdy. Na „zaujetí stanoviska“ není nejhorší to, že je říkáme, nýbrž, že je skutečně děláme.

Toto oblíbené slovo vyjadřuje nějakou ideu k vyloženým a silným případům. Řekněme, jaké sukno je „příliš“ jemné, je příliš měkké a docela černé, je-li méně jemné, není příliš černé, je šedivé. „Příliš“ optimisticky někdo věří, že budoucnost uskuteční něco, čemu myslíte, že by byl vůbec ještě optimistický, věřil méně pevně a v budoucnost vůbec. „Příliš“ důsledný je obyvce, ten, kdo se chce důsledný: „příliš“ je přehled, ten, kdo se přehlíží. Běžka-li se Petr a Pavla, rozhodli, že Pavel je příliš uskokový, příliš širokoúhelný a úhlem příliš hluboký, a Pavla nádi přesvědčení, že Petr je příliš pomalý, neopatrný, příliš bujný a jedním slovem příliš. Shakespeare je příliš uskokový, příliš klasický. Hugo příliš romantický, Goethe příliš lidský, ten příliš vědecký, umění příliš krásné, příliš krásný, román příliš dlouhý, kdo příliš žítí příliš krásný, skvělý je to slovo „příliš“ ale je tomu už tak, že tak často „příliš“ je ta naše zavěšit mezi samé krásnosti a přirozenosti-li na ni je velmi vhodná na život a všechno na právo příliš pravý, nepřehledný pohled. — Vše je navíc „příliš“ krásný, je-li byste mu nějakých krásy, by mělo být krásnější, by-li příliš krásný, by-li méně krásný, by-li by bylo. A tak vše moudře „příliš“.

PŘÍLIŠ

Toto oblíbené slovo vyjadřuje lidskou nedůvěru k vyloženým a silným případům. Řeknete-li, že nějaké sukno je „příliš“ černé, je (patrně) prostě a docela černé; je-li méně černé, není vlastně už černé, je šedivé. „Příliš“ optimistický vám je, kdo věří, že budoucnost uskuteční něco dobrého; ale myslíte, že by byl vůbec ještě optimistou, kdyby věřil méně pevně a v budoucnost méně dobrou? „Příliš“ důsledný je obvykle ten, kdo je jednoduše důsledný: „příliš“ ji přehlíží ten, kdo ji skutečně přehlíží. Setká-li se Petr s Pavlem, rozhodne se Petr, že Pavel je příliš úzkostlivý, příliš zbabělý, příliš škarohlídny a úhrnem příliš hloupý; a Pavel si odnáší přesvědčení, že Petr je příliš povrchní, příliš neopatrný, příliš bujný a jedním slovem příliš hloupý. Shakespeare je příliš neklasický, Corneille příliš klasický. Hugo příliš romantický, Zola příliš realistický, ten příliš vědecký, onen příliš básnický, verš příliš krátký, román příliš dlouhý, den příliš dlouhý, život příliš krátký, zkrátka: je to sice kruté poznání, ale je tomu už tak, že tak zvaná „zlatá střední cesta“ nás zavádí mezi samé krajnosti a přílišnosti. Stojíte-li na ní, je vám všechno na levo příliš levé a všechno na pravo příliš pravé; opravdu hrozný pohled. — Vám je Nero „příliš“ ukrutný; podle toho byste mu odpustili, kdyby byl méně ukrutný. Král Zikmund byl „příliš“ falešný; kdyby byl trochu méně falešný, bylo by dobře. A tak dále. To je morálka „příliš“.

6

7

PŘEKONATI

/.../ Překonali jsme Darwina, poněvadž... nás zrovna překonává vitalismus, a překonáváme vitalismus, až budeme překonáni opět něčím novým. Ano, dovedeme překonati včerejšek; ale zítra, až překonáme dnešek, bude nám včerejšek nesmrtelnou historií. Dnes je nám včerejšek omylem; za rok bude nám dějinnou etapou. Naše „překonaná stanoviska“ budou za sto let posvátnými obětišti lidského ducha. Naše domnělá vítězství budou za sto let jen okamžiky přechodu. A až sami budeme definitivně překonáni, vstoupíme i my do dějin, důstojní a nesmrtelní jako sama minulost.

K U L T U R A

Kultura se obvykle definuje jako vzdělanost, jako duchovní tvorba, jako říše hodnot nebo tak nějak. Ale v běžném smyslu je kultura něco soustavného a organizovaného na rozdíl ode všeho nahodilého a neorganizovaného. Např. nikdo neřekne, že je to kulturní fakt, má-li někdo inspiraci k básničce. Zato však je kulturní fakt, že se v Čechách za rok vytiskne dejme tomu 2 657 publikací nebo ještě o něco víc. Není to kulturní fakt, prohání-li někdo pod hvězdami svou myšlenkovou chiméru, ale je kulturním faktem, že máme tolik a tolik posluchačů filozofie. Sedíš-li na krásné vyhlídce šťasten jako lilie polní, není to kulturní fakt; ale hned se to stane kulturním faktem, činiš-li to jako delegát Společnosti pro Povznesení Znalosti Domoviny. Individuální událost se jaksí vymyká pojmu kultury; je příliš nahodilá, příliš . . . přírodní. Teprve součet dělá kulturu; ne, teprve průměr dělá kulturu. — Od nějaké doby si vášnivě vážíme své kultury; ale naprosto se neukazuje, že bychom si nějak vášnivěji vážili básniček nebo myšlenek, že bychom se k nim nedočkavěji tlačili a vroucněji se jimi potěšili . . . A tu mi odpovídá hlas veliký: Jakže! Učinili jsme málo pro básničky a myšlenky? Nuže, podáme spěšnou rezoluci: Budiž neprodleně založena 1. vysoká škola pro básničky a myšlenky; 2. ústav pro sbírání a uschovávání básniček a myšlenek; 3. ministerská anketa o básničkách a myšlenkách; 4. — co ještě? — Nic, nic už; dost jsi pracoval, dost jsi se nastaral, ó významný činiteli. Jdi nyní na procházku, mávej rukama, nemysli chvilku na kulturní úkoly; a tu se ti snad přihodí, že cestou uvidíš básničku, myšlenku, květ.

Z Á S A D A

slovo tajemné a mocné. Vy ze zásady se procházíte před večeří; vaše teta ze zásady nechodí do divadla; váš moudrý bratranec ze zásady se vyhýbá davům, zatímco váš nebožtík dědeček pil ze zásady pivo ohříváné. Kdybyste se procházel ze zvyku a dyspepsie, kdyby vaše teta trávila večery doma z pohodlnosti a lakoty, kdyby váš bratránek se davů prostě bál a váš nebožtík dědeček si ohříval pivo z něžného ohledu k svým katarům, byl by svět nepochybně pestřejší a jazyk bohatší, ale život by patrně ztrácel na mravní závaznosti. Procházíte-li se ze zásady, plníte tím důležitě a věrně svou mravní povinnost; důležitější je ze zásady se vyvětrat než bez zásady navštívit nemocného přítele. Vykládá-li si vaše teta večer doma karty, jelikož zásadně neholduje světské marnosti hudby a jeviště, to je důstojný akt mravní vůle. Z každého zvyku, z každé lenosti, slabosti a setrvačnosti můžete udělat věc zásady; svět tím sice pranic nezíská, vy však ano; vyhovíte sami sobě a nádvkem se budete cítit charaktery.

P R A V D A

V denním životě označuje se slovem „pravda“ něco obyčejně nepříjemného a hrubého. „Říci někomu pravdu“ znamená obyčejně vynadat mu: kdo se honosí, že každému „poví pravdu“, praví tím o sobě, že je hrubián, který vás na místě s rozkoší urazí, třeba jste mu docela nic neudělali. Z čista jasna vám sdělí svůj zajímavý psychologický postřeh, že jste povrchní panák nebo bezcharakterní chlap, cítě při tom obzvláštní chutnou zásluhu, že je tak otevřený, bezohledný jako pravda sama, bez pokrytectví jako samo svědomí. Nikdy k vám nepřistoupí, aby vám drsně a bezohledně řekl, že máte dobré srdce nebo hlubokou duši; je skutečně až ku podivu, že pravda musí být vždycky ponurá a náramně nemilá; jinak by to snad ani pravda nebyla. — Vůbec pravda má jaksi špatnou pověst v životě. Říká se „luzný klam“ a „krutá pravda“; nikdy se neříká „tvrdý klam“ a „luzná pravda“. Snad je to zdůvodněno mnohými špatnými zkušenostmi; avšak pravdu nedělají jen zkušenosti, nýbrž také víra, a žádné špatné zkušenosti nevyvracejí doposud víru, že pravda může nakonec být něco daleko přívětivějšího a blaženějšího než klam. Byť už tolikrát opadaly luzné klamy a zůstala jen tvrdá skutečnost, můžeme ještě doufat, že opadají také tvrdé klamy a zůstane jen luzná skutečnost. A věru nebylo by lhostejné pro výchovu světa, kdyby běhali po světě lidé bezohledně pravdymilovní a chytali za knoflík špatné chlapy, aby je drsně ujistili: „Poslyšte, já vám to řeknu rovnou do očí; vy jste dobrý chlap, ale děláte všechno, jak byste jím nebyl; nezapírejte, je to pravda.“ A snad by tím skutečnost získala něco dobrého. Pravda se sice neřídí podle skutečnosti, ale ještě lepší je, řídí-li se skutečnost podle pravdy. Nejlepší jsou pravdy, ze kterých se může skutečnost něčemu dobrému naučit.

Z O R N Ý Ú H E L

Zorný úhel je optický vynález podobně jako brýle nebo teleskop, jenomže kouzelnější. Například pod zorným úhlem věčnosti vidíte svět, když se postavíte tak vysoko, abyste se na všechno dívali svrchu; aj, jak je to maličké, aj, jaké hemžení nízko při zemi, jak jsme nade vším a velicí! Anebo pod zorným úhlem dějin uvidíte dnešek, když se postavíte tak obratně, jako by vám jaksi po ničem nic nebylo; ach, vy ostatní, kdybyste jenom viděli, jaká je odtud božská vyhlídka na vaše efemerní činy! Zvláštní rozkošnost zorného úhlu záleží pak v tom, že se pod ním všechno daleko snáze odsuzuje. Pod zorným úhlem lidstva můžeme odsoudit nacionalismus; pod zorným úhlem nacionalismu socialismus; pod zorným úhlem socialismu majetek; pod zorným úhlem majetku ideál; pod zorným úhlem ideálu skutečnost, a tak dále a zase nazpátek. Stačí vzít vhodný úhel a soud je hotov; vysypete jej ze sama úhlu lehce, vydatně, nesporně; ba, tento úhel je hotový roh moudrosti: přemnoho lidí bere své rozumy vůbec jen z jeho hlubiny. Neboť rozum přemnoha lidí záleží v tom, že posuzují. Avšak jest také jiný rozum, jenž neposuzuje, ale dívá se. Sám ten Pán Bůh, kterým nás strašili v dětství, se jenom dívá a „všechno vidí“, ale posuzování si nechává až na Poslední soud. A já věřím, že vidění jest veliká moudrost a že je záslušnější mnohem více vidět než soudit; ba věřím, že čím více kdo vidí, tím méně může soudit a tím méně také touží po tom, aby byl soudcem. Avšak kam běžíš, člověče, se svým zorným úhlem, chceš-li jenom vidět? Zorný úhel není nástroj vidění, nýbrž jen posuzování; otevři dokořán všech tři-sta šedesát stupňů duše a slož všechny své úhly; nejsou k ničemu, ale docela k ničemu tam, kde si chceš položit ten nejtěžší a nejvyšší optický úkol: něco vidět.

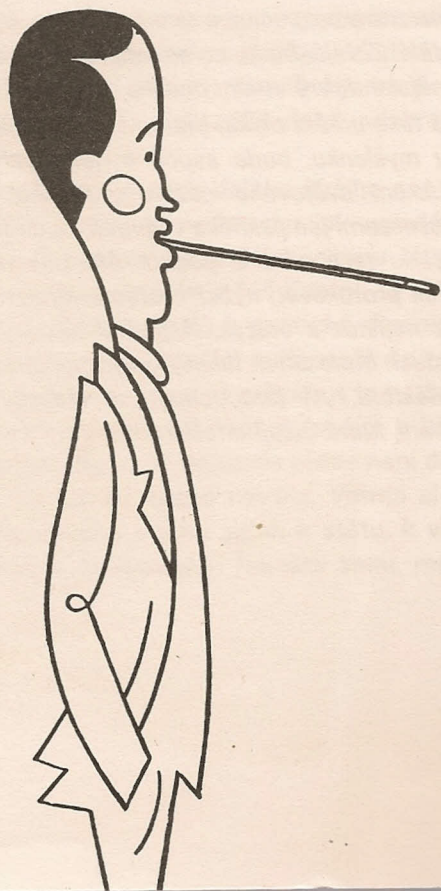
Duch doby se vyskytuje v politice, světovém názírání a jiných netrvalých věcech a znamená cosi, co je velmi záhodno mít; neboť „být proti duchu doby“ je slovo hanlivé, které označuje omezenost nebo bláznovství, ne-li dokonce reakcionářství. Dbejme však, abyste říkali „duch doby“ a ne snad „moudrost doby“; „moudrost doby“ vůbec neexistuje, to slovo samo chutná přímo protismyslně, jako by moudrost neměla s dobou co dělat. Rovněž se neříká „rozum doby“ ani „ctnost doby“ ani „logika doby“ ani „pravda doby“, ani nic podobného. Tudiž „duch doby“ není ani moudrost, ani rozum, ani ctnost, ani logika, ani pravda, aniž co podobného; je to duch velmi zvláštní, neboť lidský duch podle každé víry přežívá člověka, kdežto duch doby nepřežije své doby a zaniká s ní s podivuhodnou dochvilností. — Duch doby! Zdá-li se vám, že máte příliš málo vlastního ducha, poříd'te si ducha doby; je inzerován všude; avšak máte-li naneštěstí vlastního ducha, vzdejte se ho a poříd'te si raději ducha doby. Mít ducha jiného než ducha doby je buď přepjatost, nebo zaostalost; můžete si vybrat. — Duch doby má svou nenávisť: více nenávidí ty, kdo jdou před dobou, než ty, kdo jdou za ní. — Kdyby duch doby věděl, že budoucnost bude jiná než on, proklel by ji; proto miluje nejvíc ty věci, které nepřečkají jeho dobu. — A kdyby se místo „duch doby“ říkalo pravdivěji a upřímněji „mínění doby“, bylo by to jasnější; a skromnější; a z obojího toho důvodu by se to přestalo říkat.

P O L I T I K A

Slovo, které se vyskytá dnes častěji než „dobrytro“. Jeho význam je velmi různý: 1. být ve vládě, 2. nadávat na vládu, 3. pracovat pro stranu, 4. pracovat pro sebe, a tak dále. Říká se našemu věku „věk elektřiny“, ale daleko spíše by se mu mělo říkat „věk politiky“; neboť elektřina nemá zdaleka tolik významu ve světě jako politika. Např. švec nedělá elektřinu, ale dělá politiku; tesař nedělá elektřinu, ale dělá politiku. Ba dokonce švec dělá spíše politiku než boty a tesař spíše politiku než střechy. Je to neutěšená alternativa: buď dělá politiku několik lidí z povolání, a pak běda politice; nebo dělají politiku všichni lidé, a pak běda všem lidem. Buď dělá politiku několik pohlavárů, a pak jsme si docela nic nepomohli; anebo dělá politiku lid, ale pak se lid nenaučil ničemu dobrému. Není už lidí chudých, nýbrž jen proletářové; není už lidí pobožných a věřících, nýbrž jen katolická strana lidová; nejsou už sedláci, nýbrž republikánská strana českého venkova. Práce, víra, temperament, chudoba přestaly být fakty osobními a staly se fakty politickými. Temperament optimisty je vládní, temperament pesimisty opoziční. Buď vás absorbuje politika vaší strany; nebo vás absorbuje ukrutná námaha vyhnout se všemu stranictví; v obou případech ztrácíte líbeznou a spontánní svobodu ducha. Buď sám děláte politiku, a pak jste otráven. Utečete-li před politikou, jste zbabělý nebo netečný; děláte-li politiku reální, jste stranický; kážete-li politiku ideální, jste směšný. Mimo to v každém z těchto případů ohrožujete po nějaké stránce republiku. Prosím, vyberte si.

T Ř Í D A

/.../ Je s podivením, jak věčně okouzluje lidi kolektivní hrdost. . . . Ach, jak těžko by bylo soudit a válčit, kdyby se to mělo dít ve jménu jen vlastním! Jak zhrozilo by se srdce, zaváhalo by, hledalo by slovo smíru a ústupku! Avšak démon pýchy okřídluje každé kolektivní „my“ a pozvedá je . . . nevím jak vysoko; zajisté však nad dosah osobního svědomí. Zlá, vražedná slova, která bys nemohl říci za sebe, řekneš slavně a hlaholně za nějaké hromadné „my“; nešel jsi od osoby k osobě, neptal ses jí nakloněn k jejím očím, ale nyní sis vypůjčil jakési „my“, abys soudil a válčil. — Třídni vědomí: je to něco vyššího, mravnějšího, moudřejšího než vědomí osobní? A není-li tisíckrát cennější, proč je tisíckrát pyšnější a smělejší? Hledej důvod své hrdosti sám v sobě a ne v nějaké kolektivitě; a kdyby všichni lidé hledali důvod své hrdosti sami v sobě, objevili by naráz mnoho, co by pomohlo jim i světu; a byl by to senzační objev, který by, jak se říká, „způsobil revoluci“.

B O J , Z Á P A S

/.../ Kdyby tedy krvelačné slovo „boj“ nebo „zápas“ neznamenovalo nic více než iluzi hrdinství v našem neepickém životě, nestálo by za to brát je lidem. Ale jako myšlenka bývá otcem činu, bývá slovo otcem myšlenky. Kdyby se neříkalo „boj o chleba“, nýbrž vydělávání chleba, neseděli by lidé v kanceláři nebo dílně s pocity vzteklými a nepřátelskými. Kdyby se neříkalo, že umělec „zápasí o uznání“, nýbrž že se ukrutně těší na svou slávu, bylo by méně hořkosti v neblahém osudu býti umělcem. A kdyby se vůbec neříkalo „třídni boj“, nýbrž hmotné zájmy nebo touha po spravedlnosti, myslíte, že by svět nebyl rázem neskonale vlídnější a — snad i štedřejší? A kdybyste to, že tadyhle něco píšu, nazvali třeba lichotivě „bojem o lepší poznání“, vnukli byste mi myšlenku, že proti někomu bojuji, že někde je nepřítel, kterému musím ublížit nebo ho aspoň nenávidět. Zatím však píši toto beze stínu nenávisti v srdci: někdy se zamýšlím, někdy se usmívám; a zdá-li se mi někdy, že mám aspoň trochu pravdy, je mi, jako bych podával ruku, a ne jako bych zápasil; o nic; ani o pravdu ne.

12

13